

Компетентністий підхід до формування гуманістичних відносин між учасниками освітнього процесу шляхом упровадження моделі «Мирна школа»

Віталій Панок,

директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Надія Лунченко, науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи

Наталія Сосновенко, науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи

Система освіти в Україні на сьогодні перебуває в процесі трансформації: оновлюється підхід та принципи освітнього процесу, який ґрунтується на формування життєздатної, творчої людини з розвиненим почуттям відповідальності та гідності. Тому пріоритетним є ціннісний, соціально-моральний гуманістичний розвиток особистості.

Заклад освіти, як один із агентів первинної соціалізації молодшої людини, відіграє надзвичайно важливу роль у становленні й розвитку особисті, закладаючи в співпраці з родиною систему ціннісних координат, яку нинішня дитина надалі буде розвивати у своєму дорослому житті [11]. Саме тому Закон України «Про освіту» визначає, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству[7]. Зрозуміло, що необхідною умовою для досягнення такої амбітної мети є створення безпечного та комфортного освітнього середовища, що підтримує особистість здобувача освіти, вчасно реагує на її потреби та з повагою ставиться до її індивідуальних особливостей.

Нинішня ситуація з радикалізацією українського суспільства сприяє агресивній поведінці дітей та їх батьків. Україна все ще має докласти зусиль для подолання конфліктів та грубої поведінки серед дітей, а також звернути увагу на погляди та думки дітей у процесі освіти.

Вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду з розробки та застосування методик профілактики і подолання конфліктів, формування толерантного ставлення до дітей, які опинились у складній життєвій ситуації внаслідок військового конфлікту, забезпечення науково обґрунтованого інклюзивного підходу до них привело дослідників до конструювання системної моделі формування гуманістичних відносин у закладі освіти, яка одержала назву «Мирна школа» та спрямована на формування партнерства й атмосфери довіри в Новій українській школі [5].

Відсутність належним чином сформульованого філософсько-методологічного підходу до організації освітнього процесу задля створення безпечної та позитивної атмосфери в школі, призведе до підвищення рівня насильства в школах, залякування, конфліктів на основі ідеологічної розбіжності (особливо в закладах з великою кількістю внутрішньо переміщених осіб).

Тому, зважаючи на актуальність проблеми, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи спільно з Інститутом модернізації змісту освіти за підтримки ГО «Інститут миру і порозуміння», Програмного офісу forum ZFD в Україні (Forum Civil Peace Service-Ukraine) та Громадянської служби миру Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH реалізує експеримент всеукраїнського рівня «Формування

гуманістичних відносин між учасниками освітнього процесу шляхом упровадження моделі «Мирна школа» на 2019-2022 роки (надалі – Експеримент).

Експеримент має на меті теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність застосування моделі «Мирна школа» як системної соціальної технології організації освітнього процесу, що сприяє створенню безпечного середовища у шкільній громаді та формуванню компетенцій задля гуманізації відносин між учасниками освітнього процесу.

Зasadничими принципами моделі «Мирна школа» (надалі – Модель) є: розуміння, повага, турбота, відповідальність як основа гуманістичних міжособистісних взаємин між учасниками освітнього процесу. Дотримання цих принципів уможливує формування атмосфери довіри в школі – ключової позитивної зміни для реалізації Моделі.

Усі компоненти Моделі «Мирна школа» базуються на спільних цінностях, описаних нижче, та діють за принципами системності, сталості та універсальності. Модель загалом побудована на відновному підході, який дозволяє водночас поєднати в собі чітко визначені стандарти поведінки (межі/правила, які не можна порушувати та контроль за ними), свободу в контексті підтримки і заохочення дітей, підлітків та дорослих змінювати свою поведінку та розвивати спосіб мислення і навички, орієнтовані на формування згуртованої шкільної спільноти. Тобто, якщо заклад освіти є середовищем для спільного навчання, то поведінка і відносини усіх членів шкільної громади мають ґрунтуватися на якісному розумінні засад співробітництва та тих правил і принципів, які забезпечують умови комфорту і безпеки. У Моделі узагальнено визначені чотири цінності, які є засадничими для відновного підходу: **розуміння, повага, турбота і відповідальність** [1].

Розуміння є передумовою і запорукою дотримання тих меж і правил, які є важливими для почуття безпеки в шкільній громаді, яке досягається через залучення та включення учнів в процес розробки, формування спільних принципів і правил поведінки в школі. Більшість ключових переконань якраз містять в собі саме цю цінність.

Таким чином, відновний підхід в Моделі «Мирна школа» визнає важливість розуміння себе, а саме – власних емоцій, почуттів і потреб для визначення правильних дій, пошуку шляхів вирішення конфліктів і розв'язання проблем. Також Модель передбачає навчання саморефлексії та соціальним навичкам для кращого розуміння себе та інших і формуванню навичок профілактики насильства і побудови міцних стосунків.

Повага проявляє себе, в першу чергу, в тому, що ми визнаємо право безпосередніх учасників освітнього процесу брати участь у вирішенні питань, що стосуються їх безпосередньо.

Відповідальність в Моделі «Мирна школа», на відміну від авторитарного підходу, означає не покарання, а тісним чином пов'язана з розумінням, і означає усвідомлення наслідків власних дій для інших та дії на виправлення завданої шкоди, що дозволяє відновлювати порушені стосунки і будувати соціальний капітал.

Нарешті, **турбота**, виявляється у тому, що в рамках Моделі одна з ключових цінностей стосується взаємовідносин між членами шкільної громади, кожен з яких турбується про формування міцних стосунків в громаді і відновлення зруйнованих стосунків у разі виникнення конфліктів. В рамках компетенцій, що розвиває Модель в учасників освітнього процесу, це означає увагу до почуттів і потреб, як власних, так і інших членів громади.

Автори відновного підходу в школах наполягають на тому, що цінності та принципи є фундаментом відновних практик, які є ціннісно-орієнтованими і формують у всіх учасників освітнього процесу повагу і розуміння важливості ціннісного виміру в стосунках між людьми [1; 8; 10].

Модель «Мирна школа» базується на відновному підході. **Відновний підхід** – це підхід, який передбачає побудову довіри та залучення причетних до ситуації учасників у процес обговорення, досягнення консенсусу стосовно прийняття рішення чи розв'язання

конфлікту задля формування розуміння, вирішення конфлікту та/або формування ненасильницького середовища [5; 6].

Одними з одинадцяти ключових компетентностей, які зазначені у Державному стандарті початкової освіти, є громадянські та соціальні компетентності. Їх зміст включає в себе:

усвідомлення ідей демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, рівних прав і можливостей;

співпраця з іншими особами для досягнення спільної мети;

активність у житті класу та школи;

повага до прав інших осіб;

уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних із різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України;

дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя [6].

Модель спрямована на формування у учасників освітнього процесу таких компетенцій:

конструктивне вирішення конфліктів;

побудова та підтримка стосунків;

чутливість до багатоманіття та недискримінація, толерантне ставлення до інших;

саморефлексія та життєстійкість.

Результати опитувань і моніторингові показали необхідність створення цілісної технології формування гуманістичних відносин між всіма учасниками освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти. Наведемо дані опитування, яке проводилось нами у січні-лютому 2020 року у 10 закладах загальної середньої освіти, які беруть участь у експерименті всеукраїнського рівня «Формування гуманістичних відносин між учасниками освітнього процесу шляхом упровадження моделі «Мирна школа» на 2019-2022 роки.

Дослідження конфлікту як своєрідного соціально-психологічного феномена вимагає висунення своєрідної аксіоми про конфліктність людського існування. Людина живе в суспільстві, діє в системі міжособистісних стосунків, її діяльність спрямована на задоволення власних потреб. Тобто людина досить часто перебуває в конфліктних ситуаціях та обирає різні стратегії поведінки, що приводять як до позитивних, так і до негативних наслідків.

У опитуванні взяли участь 389 хлопців, що складає 47,1% від загальної кількості респондентів, та 437 дівчат – 52,9%. Даний гендерний розподіл характеризує заклади освіти, в яких проводилось опитування.

Респонденти даного опитування сприймають конфлікти як неминуче явище шкільного життя, тому з конфліктами між учасниками освітнього процесу необхідно не тільки рахуватися, але й активно впливати на них з метою запобігання негативних наслідків. Аналіз стратегій поведінки учнів у конфліктній ситуації здійснений на підставі аналізу даних, зібраних за результатами анкетування школярів. Зокрема, до анкет для учня/учениці було включено одне питання щодо того, як учень/учениця зазвичай вирішує конфліктну ситуацію учасниками якої він/вона є. Обмеженість кількості питань та їх змісту в анкеті була зумовлена специфікою вікової категорії учнів-учасників моніторингового дослідження та часом, що відводився на заповнення відповідних анкет.

На запитання анкети **«Як Ви зазвичай вирішуєте конфліктну ситуацію учасниками якої є Ви?»** 36,0% учнів відповіли, що вони разом з іншою стороною шукають вирішення проблемного питання (від 60% опитаних у одному ЗЗСО до 28,1% у іншому закладі) та 22% – шукають компроміс з іншою стороною (від 33,1% до 7,5%). У даному запитанні учням було запропоновано ще дві стратегії поведінки у конфліктній ситуації, а саме, «залишаюся при своїй думці» та «приймаю позицію іншої сторони, навіть якщо вона мене не задовольняє». Дані варіанти відповідей обрали 17,6% (від 27,6% до 1,3%) та 3,6% (від 6,5% до 0%) відповідно учнів/учениць. Одним із непродуктивних способів розв'язання

конфліктної ситуації є його ігнорування. Значна кількість респондентів обирає саме такий спосіб вирішення конфлікту, а саме 16,1% (від 27,5% до 9,7%) від загальної кількості опитаних. В той же час 4,6% заявили, що застосовують силу під час вирішення конфліктної ситуації. Тобто в середньому приблизно 5 учнів 7-11 класів закладів загальної середньої освіти із 826 здобувачів освіти, які потрапили до сукупної вибірки моніторингового дослідження, імовірно, застосовують фізичне насильство під час розв'язання конфліктної ситуації. Даний показник значно відрізняється у різних закладах освіти від 11,8% учнів/учениць у одному ЗЗСО до відсутності випадків застосування сили у конфліктній ситуації інших ЗЗСО.

Аналіз даних вказує на те, що учні/учениці поінформовані про різні способи поведінки у конфліктній ситуації. Робота над формуванням ефективних способів розв'язання конфліктів мирним шляхом не повинен припинятися з досягненням певного результату. Насамперед, це безперервний процес реагування на нові виклики життя, пошук нових можливостей, ресурсів, генерування нових ідей і правил. Водночас необхідно, щоб всі учасники цього процесу усвідомлювали спільну відповідальність, мали вміння, бажання для такої співпраці.

Насильницькі способи вирішення конфліктів негативно впливають на міжособистісні стосунки, руйнують соціально-психологічний клімат у середовищі освітнього закладу, а невміння управляти конфліктами та знаходити оптимальні шляхи та способи їх попередження й розв'язання негативно позначається на всіх учасниках педагогічної взаємодії. Як показує наведений виклад аналізу результатів, свідчить про існування в закладах загальної середньої освіти насильницьких практик у вирішенні конфлікту у їхній зародковій формі.

Модель «Мирна школа» – це підхід та практичні інструменти, які забезпечують включення усіх учасників освітнього процесу у розбудову системи конструктивної комунікації та взаємодії, системи ефективного вирішення та попередження конфліктів, проявів булінгу, агресії та насильницької поведінки у закладі освіти. В рамках цієї Моделі інтегруються кращі вітчизняні та міжнародні практики, які впроваджуються за принципом системності. Саме тому Модель є актуальною для освітнього середовища України в усіх її компонентах, що поєднуються таким чином:

- **«Відновна школа»** («Restorative School») – спрямована на формування патрнерських стосунків та ефективно комунікації між педагогами, учнями та батьками і покликана сприяти якісному освітньому процесу за сучасних ризиків. Базується на принципах відновного підходу до впровадження відновних практик у шкільне життя [10];

- **«Шкільна служба порозуміння»** – шкільна структура професійного вирішення конфліктів та навчання конструктивним моделям поведінки та комунікації, що працює за принципом «рівний-рівному» [8].

- **«Resilience»** («Життєстійкість») – методика, яка спрямована на формування в учнів, педагогів та батьків здатності до позитивного, конструктивного опанування стресовою ситуації через задіяння внутрішніх та зовнішніх ресурсів для підтримки своєї цінності, повноцінного функціонування та рівноваги;

- **«Культура добросусідства»** – елементи програми щодо формування розуміння та навичок мирного співіснування у культурному різноманітті, недискримінації та поваги до інших у нашому суспільстві загалом та шкільному середовищі, зокрема [4].

Названі вище компоненти Моделі являють собою сукупність технік і технологій, які вирішують завдання формування компетенцій у учасників освітнього процесу.

Практичне значення запровадження Моделі «Мирна школа» полягає у створенні технології організації освітнього процесу, що сприяє формуванню безпечного середовища у шкільній громаді та формування гуманістичних відносин між учасниками освітнього процесу, методології визначення її ефективності; підвищенні кваліфікації працівників психологічної служби та інших педагогічних працівників; підвищенні культури міжособистісних взаємовідносин учасників освітнього процесу.

Відновний підхід ґрунтуються на 5 ключових переконаннях або принципах щоденної взаємодії в будь-якій організації, яка прийняла цей стиль роботи:

Ключове переконання 1

Кожен по-своєму бачить ситуацію, потребує можливості висловити свою думку та бути почутим.

Тут недоречним буде нав'язування власних поглядів однією людиною іншій. Важливо, аби кожен мав нагоду сказати своє слово. Повага, з якою ставляться до індивідуального бачення кожного, має також бути присутня там, де одні люди мають більшу владу чи повноважень, ніж інші.

Ключове переконання 2

Думки та почуття важливі.

Думки та почуття часто ховаються «під поверхнею», але при цьому є ключовими для розуміння поведінки людей. Якщо «спуститися глибше» і побачити, що відбувається всередині, можна досягти кращого взаєморозуміння і налагодити міцніший зв'язок.

Ключове переконання 3

Наші дії та вчинки впливають на людей навколо. Це допомагає осмислювати ширший «ефект метелика» будь-якої події

Щоб зберегти хороші стосунки з іншими, важливо спробувати передбачити наслідки наших дій та заздалегідь мінімізувати будь-яку шкоду від них. Результатом конфліктів або суперечок можуть бути як негативні емоції (злість, образа, фрустрація і збентеження), так і зруйновані стосунки та зв'язки між людьми. Час, присвячений роздумам про ширші наслідків певних дій, може допомогти змінити ситуацію на краще.

Ключове переконання 4

Наші дії – це стратегії, спрямовані на задоволення потреб

Для того, щоб прийняти рішення або вирішити проблему, варто спершу визначити потреби всіх, кого це стосується. Тоді буде легше обрати належні стратегії для задоволення цих потреб.

Ключове переконання 5

Найкраще знаходять рішення проблеми ті, кого вона зачіпає, у співпраці один з одним («Нічого для нас без нас»)

Люди цінують, коли до них звертаються за порадою та залучають до процесу прийняття рішень щодо питань, які їх стосуються. І навпаки, люди зазвичай опираються і зневажають рішення, які їм нав'язують. Безпосередня участь в ухваленні рішень і розв'язанні проблем демонструє повагу і довіру, розвиває соціальні навички та впевненість, а також зміцнює зв'язки [2, с. 8-9].

Досвід запровадження Моделі показує, що ключем до успіху у школах є регулярне проведення зустрічей у колі. На початку інструмент «кола» можна застосувати для того, щоб визначити, що треба кожному, щоб якнайкраще проявити себе. Наприкінці кола люди розуміють вплив власної поведінки на всіх присутніх. Це допомагає розвивати емпатію, взаємоповагу та відчуття спільної відповідальності. На початку роботи в колі фасилітатор нагадує п'ять ключових відновних переконань. Учасники на їхній основі мають можливість висловлюватися про свій досвід або погляди, думки та почуття, ділитися своїми потребами та обговорювати шляхи їх задоволення. Інструмент «коло» можна використовувати для розгляду ситуацій, які вплинули на всіх присутніх. Або з фокусом на майбутнє щоб стимулювати учасників брати більшу відповідальність за своє навчання або планувати основні події та проекти.

«Коло одного питання» є основою будь-якого відновного простору. Дана практика є змодельованим дорослими механізмом, який мотивує дітей розвивати соціальні та емоційні навички. Цей інструмент допомагають запровадити відновну мову і принципи відновної практики у будь-якій громаді та забезпечити, щоб викладання, навчання та щоденне життя ґрунтувалися на відновних принципах. «Коло одного питання» може бути рамковою

структурою уроку як з навчальними, так і соціальними цілями. Для цього є чимало ідей та завдань. Рекомендована структура:

відкриття кола – коло, де кожен по черзі говорить;

міксер – гра з перемішуванням учасників;

основна вправа – більш інтенсивна робота у парах/групах по обраній темі; може бути і кілька завдань на роботу у парах або групах на основі цілей та завдань уроку;

зворотний зв'язок – коло висловлення думок щодо того, чому ви навчилися;

руханка – гра на співпрацю;

коло зворотного зв'язку – коло висловлення думок щодо того, чому ви навчилися;

закриття – підведення підсумків щодо обраної теми та закриття простору кола [2, с.10-11].

Правила проведення «Коло одного питання»

Усі учасники сидять у колі на стільцях однакової висоти. Приміщення має бути просторим; без відволікаючих факторів чи людей, які не беруть участь в процесі. Тоді кожен відчуватиме себе включеним, а увага буде зосереджена на колі.

Фасилітатор заохочує всіх взяти на себе відповідальність за безперешкодний перебіг сесії, і просить визначити кілька простих правил, яких вони дотримуватимуться. Їх можна записати на аркуші паперу і повісити на стіні.

Для визначення того, чия черга говорити, використовується Мовник – предмет, що надає право говорити. Мовник передається за годинниковою стрілкою, і ніяк інакше. Право говорити має лише той, у кого в руках Мовник.

Це правило може порушувати лише фасилітатор або Хранитель кола у виняткових обставинах (для роз'яснення – якщо фасилітатор пише щось на дошці / фліпчарті. Наприклад, якщо інші розмовляють або переривають і потребують ненав'язливого нагадування про базові правила, якщо комусь потрібна підтримка для участі). «Хранителю кола» корисно мати запасний «екстрений» Мовник, який використовуватиметься у виняткових випадках.

Кожен має право пропустити свою чергу в колі або грі. Ніхто не повинен відчувати, що висловлюється під тиском.. З часом, більшість людей відчуватиме, що говорити безпечно [3, с.8-9].

Зустрічі в Колі можуть використовуватися серед учнів та в колективах дорослих, наприклад – у разі виникнення проблем між співробітниками. Проблеми дають можливість навчитися тому, як вирішувати конфлікт, розподіляти відповідальність та знаходити вихід з будь-якої ситуації. Будь-яка проблема дає можливість навчитися її вирішувати, а також говорити і розподіляти відповідальність, коли ситуація ускладнюється [3, с. 52].

Список використаних джерел

1. Горова А. О., Коваль Р. Г., Сосновенко Н. В. Відновні практики в школах: [навч.-метод. посіб.] / за наук. ред. В. Г. Панка. К. : Видавець Захаренко В.О., 2017. 120 с.

2. Гопкінз Белінда Відновні практики в класі. Відновні підходи у повсякденній роботі URL :<http://safeschools.com.ua/biblioteka/pedahoham-ta-batkam/v-dnovn-praktiki-u-klas>

3. Гопкінз Белінда Методика проведення зустрічей у форматі кола. Посібник з ідеями для вчителів, вихователів, молодіжних лідерів та соціальних працівників URL : <http://safeschools.com.ua/biblioteka/pedahoham-ta-batkam/zustr-ch-u-format-kola>

4. Культура добросусідства : Комплект програм спеціального інтегрованого курсу для закладів освіти України / авторський колектив під керівництвом М. А. Араджионі. К. : ТОВ «ЛітМір», 2018. 260 с.

5. Науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби системи освіти в умовах децентралізації (моделі, досвід) : колективна монографія / наук. ред. В.Г. Панок. – Київ : Ніка-Центр, 2020. – 152 с.

6. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2020)
7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Редакція від 24.06.2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 25.11.2020)
8. Шкільна служба розв'язання конфліктів : досвід упровадження. Посібник. К. : Видавець Захаренко В.О., 2009. 168 с.
9. Штуцман Л. Амштуц, Джуді Х. Муллет Маленька книжка відновної дисципліни для шкіл. Київ: Видавець Захаренко В.О., 2016. 88 с.
10. Hopkins, V. Transforming Conflict : веб-сайт. URL: <https://transformingconflict.org/teachers/belinda-hopkins/> (дата звернення: 25.11.2020)
11. Panok Vitalii Psychological and Educational Support of Students` Self-regulation Development // *International Journal of Management (IJM)* Volume 11, Issue 4, April 2020, pp. 326-338, / *Oksana Furman, Serhii Shandruk, Elvira Gerasymova, Olena Vasylkiv, Maryna Lukashuk*/ Article ID: IJM_11_04_033 .